

## **Bakgrunnsmateriale til *Bør Børson jr.***

**Av Harald Tusberg og Egil Monn-Iversen. Etter Johan Falkbergets roman**

**Trøndelag Teater, Hovedscenen**

**Premiere 16. mars 2013**

Musikalen om Bør Børson jr. som ved hjelp av flaks jobber seg opp i fra en latterliggjort bygdetulling til millionær, er blitt folkeeie i Trøndelag og resten av landet. Mange har et nært forhold til filmen *Bør Børson jr.* fra 1974, men lenge før den tid var *Bør Børson jr.* en bok av Johan Falkberget. Siden ble det skuespill og film før man på 70-tallet laget musikk til stykket. Falkbergets bok er en satire over 1920-åras jobbetid og føyer seg inn i rekken av samfunnskritiske verk fra hans penn. Når vi lager *Bør Børson jr.* i 2013, er det klart at jobbetida føles litt fjern, samtidig som stoffet gir rom for ny satire, denne gangen over nordmenns flaks og pengebruk. Liksom for Bør ser det ut til at alt går vår vei.

### **Handlingsreferat**

Bør Børson jr. bor i Olderdalen, en bygd utenfor Trondheim. Bør har akkurat åpnet en butikk etter modell fra butikkene i «Trondhjøm». Folk i bygda ler av Bør og de gleder seg til å se at han mislykkes. Bør lar flere folk handle på kreditt i butikken og er dessuten glad i å spandere både brus, sigarer og wienerbrød på sine kunder. Bør er forelsket i Josefine, en flott jente fra en stor gård. Etter at butikken er vel åpnet drar Bør opp i skogen for å fri til Josefine, men hun møter ikke opp, fordi foreldrene hennes har holdt henne igjen. Bør føler seg så avvist at han bestemmer seg for å sikte høyere når det gjelder sin kommende kone. Prestedatteren frk. Finckel, kunne kanskje være noe? Han slår opp med Josefine.

På toppen av kjærlighetskvalene viser det seg at Bør skylder penger til utlånsfirmaet O. C. Bentzen i Trondheim. Bentzen vil slå ham konkurs hvis han ikke løser inn gjelden sin straks. Børson tenker å dra til Trondheim for å be om forlatelse. Men heldigvis slipper han det, for som sendt fra himmelen kommer bygdens slåsskjempe og bråkmaker Nils Tollvoll jr. Han har penger som han vil at Bør skal sette inn i Trondheimsbanken når han allerede er i storbyen. Bør er foreløpig reddet, nå drar han til Trondheim og Nils sine penger til kreditorene. I Trondheim møter han dessuten Laura Isaksen. En vaskeekte jomfru som han umiddelbart blir svært sjarmert av. Han tar på seg spanderbuksene og forsikrer butikken sin for en latterlig høy sum for å imponere henne. Bør tar Laura med seg tilbake til Olderdalen og heldigvis for Bør har hans far, Gammel-Bør, klart å innkreve alle pengene bygda skylder. Bør kan betale alt han «lånte» fra Nils tilbake. Nils blir dessuten pang-forelsket i Laura. Bør og Nils sloss om Laura og Nils blir lyst fredløs og jaget til skogs.

I andre akt ser vi hvordan Børs butikk har blitt enda større. Salget går strykende og han inviterer til et stort maskeradeball for å feire seg selv. Men under festen kommer den fredløse Nils for å ødelegge moroa. Han tenner på en dynamittkubbe og sprenger Børs butikk i luften. I det bygda skal til å le av Bør, kommer han på at han har forsikret butikken og derfor blir en svært rik mann. Nå drar han til Oslo for å øke sitt imperium ytterligere.

I Oslo møter Bør Zolen og Månen, to aksjespekulanter som er ute etter å lure ham. De inviterer ham på fest på Grand. Når festen er på sin høyde mottar Bør et telegram om at Laura og Nils skal gifte seg. Bør blir rasende, drikker seg full og tar med en svensk eskortejente til hotellet sitt. Zolen og Månen får samtidig vite at dampskipet Salta, som de hadde flerfoldige aksjer i, er torpedert og at de nå er bankerott. De får Bør, som ikke vet noe om skipsforliset, til å kjøpe samtlige aksjer av dem før kursen synker når morgenavisene kommer på gaten. Når Bør våkner neste dag får han nyheten og han forstår nå at han virkelig er konkurs og at bygda igjen kommer til å le av ham. Men plutselig slår Børs flaks til igjen. Telegrammet var en misforståelse, det er ikke Salta men Malta som er torpedert. Bør er blitt millionær og Zolen og Månen har mistet alt de eide.

Bør tar til vettet og drar tilbake til Olderdalen, her møter han Josefine igjen som tilgir ham alt. I Nils og Luras bryllup offentliggjør han sin kjærlighet til henne og bygda blir venner med Bør og hedrer ham som Olderdalens store sønn.

## **Bok, skuespill, film, tegneserie og musikal**

Romanen *Bør Børson jr.* ble skrevet av Johan Falkberget i 1920. Han omtalte den selv som «min litterære lausunge». Falkberget vegret seg for å innlemme *Bør Børson jr.* i sine samlede verker, tross at det var en av hans mest solgte bøker. Falkberget som allerede hadde markert seg som en svært produktiv og respektert forfatter skrev *Bør Børson jr.* som føljetong i humorbladet *Hvepsen* fra 1917. Boka kom først i 1920. *Bør Børson jr.* var Falkbergets største økonomiske suksess.

Johan Falkbergets sønn Magnus var skuespiller og det man i dag kaller en produsent. Sammen med sin gode venn skuespiller Toralf Sandø laget han i slutten av 20-årene en dramatisering av *Bør Børson jr.* Uppremieren sto på Røros i 1929. Magnus Falkberget var en foregangsfigur for omreisende teater i Norge og dramatiseringen av *Bør Børson jr.* ble starten på det han kalte Falkbergets Teater, en slags forløper til Riksteatret. Til den første turneen leide han seg blant annet inn på det som på den tid het Trondhjems Teater, her ble det i alt til 16 utsolgte forestillinger av *Bør Børson jr.* Forestillingen spilte også på Det Norske Teatret,

med Sandø som regissør og hovedrolleinnehaver. Toralf Sandø gestaltet i flere tiår Bør Børson og har over 800 forestillinger over hele landet bak seg, samt en filmatisering fra 1938. Sammen med Magnus Falkberget har han mye av æren for *Bør Børsons jr.* videre liv på scene og film.

På 1970-tallet fikk *Bør Børson jr.* sin renessanse da Harald Tussberg og Egil Monn-Iversen laget musikal av det sceniske og litterære stoffet som forelå. Rolv Wesenlund spilte hovedrollen i denne versjonen som hadde urpremiere på Det Norske Teatret. Året etter ble det laget film av musikalen hvor flere av skuespillerne fra Det Norske Teatret var med. Rolv Wesenlund ble også med til Trondheim og spilte tittelrollen i trøndelagspremieren på musikalen *Bør Børson jr.* i 1973.

Etter Wesenlunds legendariske opptreden på den trønderske hovedscenen spilte Paul Ottar Haga Bør Børson i 1998, en rolle han også gjorde på Det Norske Teatret tre år senere. *Bør Børson jr.* har også blitt omskrevet til tegneserie i Norsk Vekeblad av Arne Vold. Når vi nå gjør *Bør Børson jr.* i 2013 er det med hele dette kulturhistoriske bakteppet i ryggen og med vissheten om hvilken viktig identitetsmarkør historien om Bør Børson jr. har vært i Trøndelag de siste 90 årene.

## **Johan Falkberget**

Johan Petter Falkberget (1879-1967) er født og oppvokst på Røros og blir gjerne omtalt som bergdikteren, eller bergmannen. Med et nært forhold til Røros, gruvedriften og arbeidernes kamp er hans innholdsrike forfatterskap preget av slektenes gang og industrialiseringens råskap. Falkberget var også aktiv i politikken og var innvalgt på Stortinget fra Sør-Trøndelag 1931–1933 for Arbeiderpartiet, og han var varaordfører i Glåmos herredsstyre 1931–1937.

Falkberget begynte selv å arbeide i og rundt malmgruvene på Røros som barn. Sammen med sin far og onkel jobbet han lange dager i mørket, noe som satte sitt preg på forfatterskapet. Kulturen i gruvene var spesiell, med egne ritualer og merkedager. Det sies også at Falkbergets far, som var litteraturinteressert, leste høyt fra blant andre Victor Hugo for å holde motet blant arbeiderne oppe.

Falkberget beskriver sitt eget forfatterskap som sett med en «bergmannslykt» en lampe brukt i gruvene «...lampe[n] har vært mitt seende øye, når jeg retter den mot min egen tid og dens mennesker». Falkbergets ukuelige tro på menneskenes vilje til et bedre liv er gjennomgående i forfatterskapet som rommer over 50 romaner. Man kan nevne *Den fjerde nattevakt*, *An-Margritt*, *Eli Sjursdotter*, *Nattens brød* og trilogien *Christianus Sextus* som de

mest kjente. Johan Falkberget regnes som en av Norges og ikke minst Trøndelags store forfattere. Han ble både utnevnt til kommandør med stjerne av St. Olavs Orden, kommandør av den svenske Nordstjärneorden og på 85-årsdagen fikk han den utmerkelsen han satte mest pris på av alle, Borgerdådsmedaljen i gull.

## Tema

*Bør Børson jr.* er en folkekomedie som i det ytre handler om en manns reise mot rikdom hjulpet av flaks i penger og kjærlighet. Men historien om Bør ligner på historier om andre kjøpmenn eller norske millionærer vi kjenner. Trondheim har flere eksempler på menn som har jobbet seg opp og skapt sine egne imperier. I boka *De superrike* diskuterer forfatter Mimir Kristjånsen Norges stadig voksende gruppe av millionærer. Selv om de i følge forfatteren betaler minst skatt og benytter seg av norske velferdsordninger, klager de mer enn noensinne. Kristjånsen argumenterer også for at flere av millionærene setter seg over den vanlige mannen i gata. Her er et eksempel fra *De superrike*:

*For milliardærene holder det ikke å bli behandlet som vanlige, de krever å bli behandlet annerledes[...]. Sommeren 2008 kunne VG avsløre at Stein Erik Hagen og Mille-Marie Treschow var i krangel med Larvik kommune fordi de forlangte at kommunens nye kulturhus skulle dekores med et relieff av dem selv (sic.). Året etter tok Hagen og kona oppstilling på balkongen på Grand Hotel på Karl Johan i Oslo slik at de kunne vinke til det passerende 17.mai toget som om de skulle være kongelige!*

I 2012 ga Trondheims egen kolonialmajor, Rema1000-gründer Odd Reitan ut boka *Hvis jeg var president*, en bok om hans egen vei fra liten handelsmann til millionær. Boka tar utgangspunkt i et tenkt scenario hvor kongen ringer og spør om han vil bli president og hvordan han da ville organisert landet (!). Millionærene ser altså ut til å lide av en stormannsgalskap, ikke ulikt hvordan Bør ikler seg både dialekt og klær for å markere at han er bedre enn de andre i bygda.

Matvareindustrien i Norge styres i dag av en håndfull kjøpmenn, de velger hvilket utvalg og hvilke priser vi har i butikkene våre. Og selv om vi elsker å le av dem, og elsker å hate dem, er det ironisk nok vi som har gjort dem til det de er i dag. Det er våre penger som til sammen har gitt dem millionærstatus.

Fortellingen om Bør kan også tolkes som en metafor for klassereisen Norge har gjort det siste hundre året. Fra å være et uutdannet bygdesamfunn underlagt svenskene, kan vi si at vi i dag alle er millionærer. Vi står i en særstilling når det gjelder situasjonen ellers i

Europa og det ser heller ikke ut til at vi går av veien for å krysse moralske grenser med vår miljøskadelige oljeindustri, våpenindustri og ikke minst våre investeringer i korrupte land. Selv om ikke vår forestilling handler eksplisitt om akkurat dette, er det et paradoks at vi ler av en figur som vi samtidig ser opp til. Vi klarer nemlig ikke unngå å benytte oss av varer og tjenester millionærene tilbyr oss, det eneste vi kan gjøre er å le av dem, men det spørs nok om det ikke er de som ler sist og best.

### ***Bør Børson jr.* på Trøndelag Teater i 2013**

Som nevnt er *Bør Børson jr.* en musikal med lange og sterke tradisjoner, spesielt i Trondheim. Når vi gjør den for tredje gang her på teatret (fjerde, hvis man regner med Toralf Sandøs skuespill) er det klart at vi ønsker å bevare tradisjonene, samtidig som vi mener det er viktig å gjøre stoffet relevant for 2013, både på form og innholdssiden. Regissør Erlend Samnøen har valgt et ungt ensemble i de ledende rollene, han har dessuten gått tilbake til Falkbergets bok for å finne inspirasjon. Dette har resultert i en forestilling som benytter seg av en tydelig fortellerstemme, fysiske sekvenser og film. Musikken er også laget i nye arrangementer av Åsmund Flaten for å understreke handlingen på en mer helhetlig måte.

#### **Regissør og koreograf**

**Erlend Samnøen** er utdannet danser ved Statens balletthøgskole 1999-2002. Han har siden arbeidet både som koreograf og regissør ved siden av sitt virke som danser. På Trøndelag Teater har han hatt koreografi på forestillingene *Spring Awakening*, *Et dukkehjem* og *Den siste viking*, han hadde også regi på forestillingen *Jul i Prøysenland*. Utenfor Trøndelag Teaters vegger har Erlend hatt regi på flere operaer og koreografert for blant annet Nationalteatret og Hålogaland Teater. Han ble tildelt Statens kunstnerstipend 2005 og 2007 og Norske Dansekunstneres Koreografistipend 2009. På *Bør Børson jr.* er Samnøen både regissør og koreograf, foruten at han regisserer filmen i Trondheim sammen med Stein Jørgen Øien.

#### **Scenografi og kostymer**

Dagny Drage Kleiva er utdannet scenograf ved Central St. Martins College of Art and Design i London. Etter endt utdannelse har Dagny arbeidet seg opp som en av de aller mest interessante og nyskapende unge scenografene i norsk teater. Ved Nationalteatret har hun bl.a hatt scenografi og kostymer for *De foreldreløse*, *Rockeulven*, *Faderen* og *Romeo og Julie*. Og ved Det Norske Teatret har hun senest arbeidet på vårens kritikerroste *Antichrist*. Dagny

har jobbet på Trøndelag Teater ved flere anledninger tidligere, blant annet var det hun som lagde scenografien til *Antigone*, *Spring Awakening*, *Rock'n Roll Wolf*, *Et dukkehjem* og *Gjengangere*.

### **Musikalsk leder og musikkarrangement**

Åsmund Flaten er utdannet ved NTNU og jobber frilans som musiker og arrangør. Her på Trøndelag Teater har han vært musikalsk ansvarlig for de fleste musikalprosjektene de siste ti årene, blant annet *Jesus Christ Superstar*, *Purpur og gull*, *Les Misérables*, *Chicago*, *Spring Awakening*, *Rock'n Roll Wolf*, *Tolvskillingsoperaen* og *Hair*. Sammen med medarrangør Trond Hustad ble Flaten belønnet med Teatrets Venners kunstneriske pris for sitt arbeid med *Les Misérables*.

### **Lysdesign**

Eivind Myren er fast lysdesigner på Trøndelag Teater med mange produksjoner bak seg. Vi kan nevne *Les Misérables*, *Equus*, *Spring Awakening*, *En folkefiende*, *Rock'n Roll Wolf*, *Et dukkehjem*, *Gjengangere* og *Fedra*. På Oslo Nye Teater har han lyssatt *Manndomsprøven* og på Nord-Trøndelag Teater *Kjærligheten er blå*. Han har også laget lysdesign for *Karolinerstelet* i Tydal og *Elden* på Røros.

### **Kilder og litteratur til videre inspirasjon**

Beyer, Edvard: *Norges Litteraturhistorie: Bind 4, Fra Hamsun til Falkberget*. Cappelen 1975

Evenstad, Ragnar: *Vendt mot lyset: Johan Falkberget i liv og diktning* Luther: 2009

Falkberget, Johan: *Bør Børson jr.* Aschehoug 1920

Kristjánsson, Mimir: *De superrike*. Forlaget Manifest 2011

Reitan, Odd: *Hvis jeg var president*. Aschehoug: 2011

## **Forslag til spørsmål som kan danne utgangspunkt for diskusjon**

Er det riktig av teatret å lage en «ny versjon» av *Bør Børson jr.* Hvorfor eller hvorfor ikke?

Hva tror du menes med «identitetsmarkør»?

Hvorfor tror du historien om Bør Børson har overlevd i nesten hundre år?

Hva kan Bør Børson si oss i dag?

Se på eksempelet under, hvordan prøver Bør å være en annen enn den han er?

## **11. SCENE**

*FRØKEN FINCKEL inn.*

ÅGE:

Frøken Finckel... (plystrer)

LINDA:

Ho ska ha ærva styggeli myy pæing.

SOLINE:

E hørde at nå'n tåla ti at ho hadde fått flere milliona og tjue tusen krona ette en onkel i Amerika.

BERTIL og BERTILS "DRENG":

Prøv dæ på hu der, du, Børson!

ÅGE, LINDA, SOLINE:

Hahahahaha!

*Inn kom den fine frøkna oppe i prestegården. Hun var fra hovedstaden... brordatter til sjølve presten Finckel. Børson hadde møtt henne sist søndag. Og han hadde revet hatten av seg og hilst høyt "Goddag! Goddag!", men hun hadde bare sett forbauset opp på ham, omtrent som hun ikke hadde hørt folk hilse før. Jåla! Men styggelig vakker var hun. Og rik skulle hun også være... søkkrik også. Far hennes var en overlag stor grosserer i Kristiania. Han var visst konsul også. Om jeg ble mågen hans, ble det to konsuler da, tenkte Børson. Da slapp han dessuten å bryne seg på de slappe folka oppe på Torsøien. Han ville heller prøve å slå an på henne.*

BØR:

(til Ole) Forresten træng du itj' hoild kjæft åt a' Torsøia nå mæir. Æ sikt høgar!

(til Finckel) Guddagen høystærede jomfru Finckel.

FRK. FINCKEL:

Jasså? Kjenner De meg?

BØR:

Skoill' itj ein mainn i min stilling orienter' sæ mot den kondisjonerte del av dalførets frøkenbestaind?... (Det e' det no forresten rart at æ itj ha' tænkt' på før...) Æ e' grossererkonsul Børson per Olderdalen.

FRK. FINCKEL:

Har De en riktig god grønnsæbe, herr grossererkonsul Børson?

(Han lot sigaren rulle ut i ene munnviken, fikk foldekniven opp av bukselommen og tok på å pusse neglene sine.)

BØR:

Vi har, vi har. Prima vare, sekunda ikke.

FRK. FINCKEL:

Hva koster den for kiloen, da?

BØR:

Skal vi se, skal vi sjå. Det bliver kr 0,44 per brutto, minus tara og netto. Siden det er Dokk - Demses, mein' æ, Eder, så kainn Dokk få 5 prosent på'n - pro anno.

(Han bøyde seg over disken mot henne og sa det lavt og gløttet bort på de andre. Inne på krambua var det blitt blikkende stilt...de drev og røykte sigarer, og to av oppsitterne dyttet med albuerne bort i hverandre og holdt av alle krefter latteren tilbake.)

FRK. FINCKEL:

Takk. Jeg skal få et kvart kilo.

BØR:

Et kvart? Det er det samme som et kvartkilo, ja.

*(BØR surrer og surrer en snor rundt pakken. Han har ikke saks og prøver å bite snora over. Til slutt gir han opp og lar FRØKEN FINCKEL få hyssingnøstet med på kjøpet.)*

BØR:

Ta hele greia, De, frøken Finckel. Kainn vårt ærede firma byde frøken Finckel på en enkel forfriskning i anledning av den gode haindel?

FRK. FINCKEL:

Forfriskning? (BØR åpner en brusflaske og fyller i to glass)

BØR:

Ei flaske brus, kanskje. *(Tar en slurk og raper)* Fra Trondhjæms Limonadefabriks Filial?... Øøøør. Prima vare. Værsågod, i all tarvelighet.

*Frøken Finckel vil ikke ha*

BØR:

Drekk no ut. Ta ein or'ntlig kusalurk.

FRK. FINCKEL:

Takk jeg er ikke tørst.

BØR

*(tar glaset hennes)* Så får æ ta resten sjøl. Brus dovne' så liddelig fort. Det e' ingen smak på limonaden når brusinga går ut. Ja skål da frøken! Øøøør.

FRK. FINCKEL:

Skal jeg kanskje få lov å betale for grønnsæben?

BØR:

Betal'? Ka det e' for snakk? Demses ska' da itj betal'.

FRK. FINCKEL:

Men det går da ikke.

BØR:

Ta grønnsåpa. Vel undt, frøken.

*(Josefine inn)*

FRK. FINCKEL

Adjø da, kjøbmann Børson, og takk for grønnsæben. *(Tar av seg hansken for å håndhilse. Hansken blir liggende igjen på disken)*

BØR:

*(stapper i munnen hennes)* Et lite drops på veien kanskje?

FRK. FINCKEL:

Nei takk...

BØR:

Adjø, frøken Finckel, og overbring vårt firmas mest inderlige hilsener til Eders broder, Sognepræsten.

*(Hun går. Børson spankulerer fornøyd blant tilskuerne. Ole elveplassen skal og gå. Han har mye å bære på og hjelpes ut av de andre.)*